

**НАРОДНІ
ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ
В ЛЕГЕНДАХ І ПЕРЕКАЗАХ**

**(С. РИХТА, С. СЛОБІДКА
РИХТІВСЬКА (РИХТЄЦЬКА)
НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ)**

УДК 811.161.2'373.21:398.2](477.43-22)

Н 30

ББК 82.3(4Укр)-4+81.411.4-5

Рекомендується до друку за ухвалою кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 5 від 31.05.2022р.)

Рецензенти:

Олена Івановська, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Наталія Коваленко, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Народні географічні назви в легендах і переказах (с. Рихта, с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) на Кам'янеччині) / уклад. Валерій Щегельський, Антоніна Свирида. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 60 с.

У збірнику подано записи народних топонімічних легенд і переказів мешканців населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., досліджено етимологію і культурну складову номінації.

Для учнів, здобувачів вищої освіти, викладачів, усіх, хто цікавиться духовною культурою рідного краю.

УДК 811.161.2'373.21:398.2](477.43-22)

Н 30

ББК 82.3(4Укр)-4+81.411.4-5

© В. Щегельський;

© А. Свирида, 2022

Народне слово! Ти завіт священний
Для покоління давнього й нового,
В тобі й народу меч благословенний,
І пряжа дум, і цвіт чуття живого.

А. Міцкевич

ПЕРЕДМОВА

У наукових колах прийнято вважати початок літочислення населеного пункту від першої згадки про нього. Така інформація залишається чинною до появи виваженого документального спростовування або ще й тому, що поселення мало існувати вже значний період допоки його назва не ввійшла до писемного джерела.

Володіючи значним арсеналом методологічних знань, українська фольклористика на сучасному етапі розвитку значну увагу приділяє вивченню регіональних, зонально-локальних особливостей текстів легенд і переказів, що дає можливість глибше осмислити українську уснословесну спадщину та з'ясувати роль народної топонімічної прози в житті подолян, яких упродовж багатьох століть намагалися позбавити національної історичної пам'яті. Нагального вивчення вимагають локальні найменування насамперед тому, що впродовж ХХ ст. цей розряд онімів зазнав і далі продовжує зазнавати суттєвих утрат.

В українській фольклористиці є небагато праць, присвячених дослідженню національного топонімікону в його локальних проявах. Теоретико-методологічною базою роботи є наукові здобутки учених-фольклористів, етнографів, зокрема: М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, О. Потебні, М. Сумцова, М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, М. Грушевського, С. Савченка, Р. Волкова, О. Дея, І. Березовського, Р. Кирчіва, В. Качкана, С. Миша-

нича, О. Таланчук, Л. Дунаєвської, В. Давидюка, Т. Колотила, В. Сокола, М. Дмитренка, Я. Гарасима та ін.

Вивчення топонімів/мікротопонімів, гідронімів/мікрогідронімів Кам'яниччини не випадкове, адже досі ми не маємо їх комплексного дослідження, тому запропонована праця буде важливим доповненням у сучасну українську регіональну ономастику.

Існує потреба в уточненні, доповненні відомих визначень, систематизації автентичної народної прози, яка знаходить свої прояви в топонімічних легендах і переказах краю.

Метою дослідження є системний аналіз топонімічної неказкової прози як жанру словесної народної творчості Кам'яниччини, виявлення самобутніх ідейно-тематичних особливостей і визначення їх ролі в розвитку подільського фольклору.

Об'єктом дослідження є зонально-локальна топонімія подільського краю, зокрема: записи народної топонімічної прози з визначених населених пунктів Кам'яниччини; рукописні фонди навчально-наукової лабораторії етнології К-ПНУ імені Івана Огієнка; народні легенди та перекази в записах і публікаціях XIX – XXI ст.

Предметом вивчення обрано регіонально-локальну своєрідність народної оповідальної топонімічної прози Поділля в контексті національної традиції, виявлення характерних мотивів, образів.

Теоретичне значення роботи полягає у спробі відстежити першопричини виникнення такого різновиду усної народної творчості, як топонімічні легенди та перекази, з'ясувати їх функційне значення.

Практичне значення: результати дослідження можна використовувати на уроках краєзнавства, народознавства, української мови і літератури. Матеріали проведених експедиційних пошуків стануть базою для укладання наукових тематичних збірок, будуть використані в фольклорно-етнографічному збірнику тощо.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше у науковий обіг введено топонімний матеріал Кам'янецьчини, здійснено його системне дослідження: проведено лексико-семантичний, структурно-словотвірний та етимологічний аналізи на синхронному і діяхронному рівнях.

За результатами пошуків упорядковано словничок як наукових термінів так і топонімікону наративів населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., які є першим систематичним дослідженням зонально-локальної ономастичної картини Кам'янецьчини. У ньому подано історичні, географічні та етимологічні відомості про найменування населених пунктів, річок та інших топографічних об'єктів, у межах та на околицях досліджуваних нами населених пунктів.

Отже, наше дослідження на часі і є важливим джерелом вивчення топонімічної прози не тільки на етнорегіональному рівні, а й у проєкції на узагальнення в масштабах всього масиву етнологічних знань про Україну.

1 НАРОДНА ТОПОНІМІЧНА ПРОЗА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан і перспективи дослідження українського регіонального топонімікону у давніх/сучасних вимірах фольклористики

У сучасній українській фольклористиці особливої ваги набуває вивчення друкованих, рукописних та уснословесних джерел, які висвітлюють мотивні питання появи та побутування топонімічної прози, її розвиток на різних етапах еволюції українського соціуму. Існує потреба в уточненні та доповненні відомих визначень, систематизації автентичної народної прози, яка знаходить свої прояви в топонімічних легендах і переказах краю. Звернення до проблеми регіонального, зонально-локального аспекту дослідження топонімічної прози Кам'янецьчини не випадкове, адже досі ми не маємо їх комплексного дослідження.

Зацікавленість походженням назв географічних об'єктів існує з давніх-давен. Звідки походять найменування країн, міст і сіл, морів і океанів, річок і озер, гір і долин – ці питання привертали увагу представників найдавніших цивілізацій. Однак у розв'язанні проблеми вони залишалися безсилим: виникнення багатьох назв, які побутують і тепер, сягало уже тоді нерідко такої давнини, яка була недосяжна їхнім знанням. З цієї причини у людській свідомості виникали здогади, фантастичні уявлення, легенди тощо, а інформація щодо називання, побутуючи в усному вираженні, обростала сюжетними варіантами. З іншого боку, наближеність до реалій природи не вимагала у наших пращурів розрізнення власних і загальних імен, проте зобов'язувала до чіткої орієнтації у просторовій площині, а такі географічні об'єкти, як ріки, болота, гори, скелі та ін. й властивості, які їх означували, потребували маркування у комунікативній лексиці мешканців краю. Осілий спосіб життя

зобов'язував засвідчувати приналежність об'єктів як групову, колективну, родову, племінну, національну, державну, так і індивідуальну, й потребував їх збереження та захисту. Значних втручань зазнавали топографічні називання у сумні історичні періоди чужоземної загарбницької експансії, що призводило до їх повного знищення-забуття, або ж привносило інші відтінки у їх звучання та наповнювало топонімічну скарбницю новими власними назвами, які у багатьох випадках забезпечили мотивну базу їх існування й до сьогодні. Перехід певною мірою від побутування в усній словесності до перших рукописних фіксацій, географічних нанесень на карту, уможливило їх карбування в історичній пам'яті та продовжило час життя у культурній традиції мешканців певної території і не тільки.

Витворена віками топонімічна народна проза – це джерело інформації не лише для фольклористів, а й для істориків, етнографів, біологів, географів, культурологів, лінгвістів. Тому питання топоніміки розглядаються у працях з історії, географії, мовознавства, в яких йдеться про явища різних часових періодів – від глибокої давнини до наших днів. Сам термін «*топоніміка*» виник у 30-х рр. XIX ст., а офіційне визнання здобув лише на першій ономастичній конференції у Києві, яка відбулася на базі Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР у 1959 р.

Важливим питанням є етнорегіональне вивчення функціонування народної прози. Дослідження топонімічної прози (легенди, перекази) Поділля стало можливим, завдяки результатам тривалого, хоч і не завжди систематичного, накопичення емпіричного матеріалу. Поодинокі та нерегулярні записи фольклорної прози регіону датуються початком XIX ст. Одним із перших збирачів подільських переказів і легенд був мовознавець і фольклорист В. Даль. Досить плідною була збирацька робота в останній третині XIX – на поч. XX ст. Народна проза не пройшла повз увагу членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Зусиллями відділу випущено збірник М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1876), до якого увійшли записи Я. Новицького, А. Димінського, М. Мурашка,

В. Менчинця, С. Руданського та ін. У цьому збірнику М. Драгоманов здійснив першу спробу наукової класифікації матеріалу, що її згодом застосував Б. Грінченко у першому випуску чотиритомної праці «Этнографические материалы» (1895).

Надзвичайну цінність для вивчення історії та духовної культури Поділля становить історико-краєзнавча праця Ю. Сіцинського «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии»¹, де він не лише подає відомості про духовенство та церкви, а й пояснює назви населених пунктів на основі використання топонімічних переказів.

Окремі роботи, пов'язані із вивченням локальних найменувань, з'являються вже у другій половині ХІХ ст. (М. Максимович, Л. Похилевич, М. Сумцов та ін.).

У 90-ті роки ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. записи оповідальної усної словесності етнорегіону Поділля та свої міркування щодо легенд і переказів апробували у публікаціях на сторінках журналів «Житє і слово», «Киевская старина», «Етнографічного збірника» НТШ дослідники-збирачі народних перлів В. Маркевич, М. Гуменюк, Д. Шевчук, Л. Василевич, Д. Глібовицька, Л. Гарматій, В. Щурат та ін.

Зачинателем української топономастики називають М. Кордубу, українського ученого, найбільшою працею якого є «Що нам кажуть назви осель?» (1938 р.), де здійснено поділ пропріальних одиниць з огляду на семантику їх базових назв та структурну будову. Дослідниця Н. Таранова виокремлює у розвитку топонімії України ХХ ст. «три етапи: 1) до середини ХХ ст., який характеризувався переважанням регіональних робіт; 2) 50–70 рр. ХХ ст. – зростання зацікавлення топонімічними дослідженнями; 3) кінець ХХ – поч. ХХІ ст. – формування топонімічних шкіл, видання перших посібників»².

¹ Сецинский Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд. Каменец-Подольский, 1895. 611 с.

² Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.

Історичні події першої половини ХХ ст. призвели до певного занепаду цього напрямку досліджень в Україні. Як стверджує М. Чернопиский, «умови тяжкої іноземної окупації, цілеспрямованого національно-культурного етноциду не дали змоги українським ученим у ХХ столітті належно розгорнути розпочаті студії у цій ділянці, і фольклористи повинні тепер надолужувати втрачене»³.

Однак окремі вчені продовжували збирати й опрацьовувати топонімний матеріал. Записи різних за змістом, мотивами та сюжетами переказів та легенд здійснили у 80-90-х рр. ХХ ст. збирачі й дослідники фольклору Є. Горб, Т. Сис-Бистрицька, Т. Колотило, М. Крищук, А. Малевич, А. Яківчук та ін. У 1985 р. вийшов академічний збірник «Легенди та перекази»⁴ – найповніше фахове видання творів цих жанрів, щоправда, тексти переважно олітературені.

У 90-х рр. ХХ ст. з'являються збірки «Савур-могила» (1990), «Євшан-зілля» (1992), «Лицарі волі» (1992), де знайшли своє місце топонімічні оповідання, розраховані на масового читача. Зразки топонімічної прози увійшли до збірника «Українські перекази», який упорядкував М. Возняк (1993), а також «Легенди Полісся», де представлені власні записи В. Давидюка (1993). Серед зібрань топонімічної прози 90-х років ХХ ст. вагоме місце посідає збірка «Писана Керниця», упорядкована В. Соколом» (1994). Чимало зразків топонімічної прози є у збірниках В. Давидюка «Золота скриня».

Таким чином, збирання й публікування топонімічної прози пройшли тривалий і непростий шлях – від фрагментарних фіксацій до цілеспрямованих наукових записів та видань. Сьогодні українська фольклористика має величезний науково обґрунтований, впорядкований, надійний фонд народних

³ Шевчук В. Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження). Кам'янець-Подільський : Заріцький, 2008. 60 с.

⁴ Легенди та перекази. Серія: Українська народна творчість. Київ : Наукова думка. 1985. 400 с.

переказів, вивчення яких потребує уважнішого розгляду в аспекті образотворення, мотивотворення, сюжетики тощо. Помічено: топонімія є унікальним фольклористичним і лінгвістичним матеріалом, особливо мікротопонімія, що існує лише в живому народному, побутовому мовленні та в людській свідомості. Тому одним із найактуальніших завдань української фольклористики сьогодення є цілеспрямоване і всеохопне, «тотальне» збирання відповідних творів з усіх теренів України та їх фіксація й опис у фольклористичних та краєзнавчих розвідках і працях.

1.2. Методика та організація наукових досліджень народних прозових топонімічних джерел краю

Українські науковці сучасності б'ють у набат, закликаючи звернути колективну увагу на збереження та відродження топонімічного пласту, особливо мікротопонімічного, який і досі зберігається у пам'яті людей старшого покоління. М. Чорнопиский у праці «Топонімічна фольклорна проза: специфіка і проблеми дослідження» говорить проте, що «це найпотужніший, найбагатший пласт топонімів, однак найменш захищений від забуття і втрат та найменш досліджений, – образно кажучи, майже цілком замулена байдужістю ділянка історії і культури українського народу. Отож однією з невідкладних наукових проблем сьогодення, до вивчення якої повинне приступити українознавство, зокрема українська лінгвістика (ономастика, діалектологія) та фольклористика, є необхідність дослідження мікротопоніміки»⁵

І. Франко та В. Гнатюк, закликаючи збирати і вивчати легенди та перекази, в тому числі й топонімічні, наголошували: «збирайте ці традиції і перекази, не дайте загинути їм у завірюсі нашого часу! Інші народи назбирали

⁵ Шевчук В. Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження). Кам'янець-Подільський : Заріцький, 2008. 60 с.

їх велику силу і тепер заходяться коло їх видання. Невже ж ми одні лишилися позаду і опинимося колись бездомними сиротами, яких ніщо не в'яже з їх родом і рідним гніздом»⁶.

Життєві катаклізми, які в різні історичні періоди переживала Україна, доводять необхідність постійної фіксації зразків топонімічної прози з метою їх збереження, дослідження та передачі наступним поколінням українців. Якби не збирачі та дослідники, то ці зразки могли назавжди зникнути з ужитку у сучасному техногенному світі.

На сьогодні через брак фінансування надзвичайно важливих проєктів державні академічні установи, маючи у штаті фахово тренуваних дослідників не в змозі в повну силу виконувати пошуково-збиральницьку роботу, організувати виїзні польові розвідки на території країни, а про закордоння і мови немає. Тому, на превеликий жаль, нею займаються аматори, вчителі шкіл, місцеві краєзнавці, іноді, не володіючи методикою належного опрацювання зібраного матеріалу та його подальших наукових студій.

У нашому випадку дослідження – це безпосередній виїзд на місця локацій, зустрічі з респондентами – носіями автентичної інформації, складання картосхем координат розташування досліджуваних геооб'єктів, фото-, відеофіксації робочих моментів тощо. Ефективним виявився експедиційний метод, коли пошуковець тривалий час перебуває на місці досліду. Учасниками виконання такого виду роботи є обдарована молодь, які працюють у рамках проєкту «Мала академія наук», студенти-гуманітарії факультету української філології та журналістики К-ПНУ імені Івана Огієнка.

Організовуючи пошукову фольклористичну роботу, необхідно дбати про якість зібраного матеріалу. Результат залежатиме і від професійних здібностей дослідника, його дару комунікування, і від респондента. «Фольклористів найбільше цікавлять ті топонімічні оповідки, в яких помітний примат

⁶ Чорнопиский М. Топонімічна фольклорна проза : специфіка і проблеми дослідження *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 1999. Вип. 27. с. 7–13.

художності, образності вислову, за словами Франка, – природний артистичний інстинкт оповідача»⁷.

Важливо розробити питальник з вивчення топонімікону краю (Додаток А), який би полегшив роботу записувача, щоб не втратити під час спілкування важливих моментів. Не можна зупинятися на інформації, почутій від одного респондента, адже наслідком локальності інформації є творення її варіантів, які необхідно зберегти. Досвід працівників навчально-наукової лабораторії етнології К-ПНУ імені Івана Огієнка показує, наскільки є важливим залучення до роботи позаштатних співробітників – місцевих жителів, котрі, маючи охоту та, отримавши настанови, у зручний для них час занотовують потрібну інформацію, відтворюючи її у своїй пам'яті, а також черпаючи її від співпоселян та передають для подальшого упорядкування та теоретичного осмислення. Така організація праці забезпечує невимушеність та обов'язковість термінового пригадування інформації, сприяє її фіксації у повному обсязі.

Обов'язковим є заповнення паспорта запису, який міститиме інформацію про час роботи, хто її виконав та від кого вона була записана з даними про респондента: дата народження, освіта, професійна зайнятість, національність. А ще має бути вказівка на місце запису. Нами помічено, що респонденти старшого віку (зважаючи на це) часто-густо плутаються в усній оповіді щодо поставлених нами запитань, що спричиняє іноді творення сумнівної картини, тому, коли ми фіксували бодай крихітну інформацію, вона потребувала кількарзової звірки з повідомленнями від інших респондентів та узагальнення. Також важливо дізнатися геолокацію досліджуваного топоніма чи мікротопоніма тощо, адже, внаслідок господарської діяльності людини та спорадичних змін ландшафту одні топоніми щезають, інші з'являються. Така їх динамічність призводить до зникнення старих назв, а разом з тим і обґрунтування їхнього походження, тому топонімічна етимологія потребує постійної уваги.

⁷ Шевчук В. Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження). Кам'янець-Подільський : Заріцький, 2008. 60 с.

У процесі пошуків почута нами словесна інформація матеріалізувалася завдяки нанесенню координат розміщення геооб'єкту на мапі населеного пункту, що знайшло своє відображення у картографічній схемі із зазначенням топонімічних назв (*Додатки Б, В, Г*). Усю почуту інформацію записано місцевою говіркою, оскільки під час редагування втрачається їхній справжній колорит, а також розставлено наголоси.

Досить важливо у момент фіксування назви враховувати діалектні форми у звучанні називання. І. Франко наголошував також на важливості вивчення колоритної мови оповідей: «Народні оповідання не менш важливі і з погляду лінгвістичного; їхня мова є мовою народу незіпсованого, дуже близька до чистого свого першоджерела і містить у собі багато тих запашних квітів, зірвавши які, ми створили б гарний і дуже корисний для нас вінок»⁸.

Лінгвістичні відомості особливо важливі для реконструкції давніх періодів історії і передусім у тих випадках, коли немає інших джерел. Практичним напрямом використання топоніміки є правильне передання географічних назв українською мовою і використання їх у картографії й краєзнавчо-туристичній роботі.

В. Сокіл, укладаючи збірку топонімічної прози «Писана Керниця», добираючи тексти, надавав пріоритет архівним записам і насамперед тим, які зберігали автентичні мовні особливості виконавців, і відкидав ті публікації, які оброблені, відредаговані записувачами-дилетантами і, як він зауважує, «позбавлені фольклорної основи»⁹. А ще він до текстів подав ретельно виконаний науковий апарат: бібліографічний опис джерел, примітки, покажчики збирачів, оповідачів, топонімів, словник діалектизмів. Також науковець наголосив, що до збирання і дослідження цих матеріалів у наших вищих школах треба залучати студентів українознавчих кафедр.

⁸ Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ, 1984. Т. 42. с. 208–211.

⁹ Писана Керниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / зібрав і впорядкував Василь Сокіл. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1994. 208 с.

І. Франко на матеріалах фольклорної прози показав, як виглядає «народна белетристика, народні новели та романи», як у ній, не зіпсованій мовним редагуванням, ... книжними штампами, відображається навіть мовний індивідуальний колорит талановитих оповідачів, їх «тонко розвинений артистичний талант»¹⁰.

У нашій роботі серед методів дослідження для відбору власних топонімічних назв із текстів (нарисів історії населених пунктів, довідників адміністративно-територіального поділу) використано текстологічний аналіз, а для фіксації живого матеріалу – прийоми досліджень у польових умовах (спостереження, ідентифікація топонімів/мікротопонімів, гідронімів/мікрогідронімів на місцевості, інтерв'ювання). Описовий метод ужито для інвентаризації, систематизації локальних онімів, а також для визначення їх структурних компонентів. Прийоми порівняльно-зіставного методу поширювалися на мовно-територіальні утворення у різних територіальних локусах Хмельниччини, що дало змогу виявити спільне й відмінне в структуруванні й функціонуванні досліджуваних топонімів. Історичний метод слугував науковому пошуку при зіставленні топонімічних назв, що побутували у різні періоди історії подільського краю.

На сьогодні науковці продовжують свої традиційні дослідження, залучаючи додаткові об'єкти і матеріали.

Отже, дослідження проблеми засвідчує певну етапність в осмисленні національного топонімічного фольклору та регіональної специфіки народної творчості Поділля, їх нерозривний зв'язок.

¹⁰ Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ, 1984. Т. 42. с. 208–211.

2 ЕТИМОЛОГІЯ ТА МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАЛЬНОЇ ТОПОНІМІЧНОЇ ПРОЗИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ РИХТА ТА СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА (РИХТЄЦЬКА) КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ ХМЄЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.

2.1. Історико-мотивна проблема систематизування й тематичного групування топонімічної прози досліджуваних населених пунктів

Вікіпедійні джерела, ґрунтуючись на історичних свідченнях і наукових розвідках, досить чітко пояснюють походження власної назви населеного пункту Рихта (Кам'янещина). Згідно з вказаними відомостями, «у середині XVI ст. селом володів пан Радецький, потім пани Лянцкоронські. В 1596 (чи 1569) році Ельжбета Лянцкоронська продала Новосілку з іншими маєтками Войцеху Гумецькому – стольнику подільському і писарю гродському кам'янецькому. Нагадаємо, що до середини XVII ст. село мало назву Новосілка. Войцех Гумецький перейменував Новосілку на Рихту. У багатьох варіантах оповідей назва *Новосілка* на всій території України «походить, імовірно, від того, що засноване на місці знищеного татарами села»; «нове село» [міркування респондентів щодо поставленого запитання. – А.Б.] або ж, якщо з'ясувати етимологію назви такого поселення, як «село», то дізнаємося, що «До монголо-татарської навали так називали селянські й феодальні населені пункти, згодом так називали досить значні за людністю хліборобські поселення. Загалом «село» є досить давнім за походженням ще праслов'янським словом, яке означало «поле» і збігалось за звучанням з іншим словом «се(д)ло» – за значенням «поселення». Звідси «селяни» – це люди, які живуть у

селі, і люди, які обробляють землю, мають справу з полем»¹¹. «Новосілки, Новоселиці, Новоселівки – це поселення на новому місці, куди звичайно переселялася одразу значна частина мешканців»¹² – такий аргумент дослідниці Г. Лабінської. Перший раз назву *Рихти* зафіксовано 1664 року. «В Польщі тоді було чимало сіл, котрі називались Рихтами, то село назвали Рихти Гумецькі» Безпосереднім маркером, який вказував саме на це поселення, є водна артерія *Жванчик*: «Поселення було розташоване на високому скелястому березі р. Жванчик і являло собою зручне місцеположення для укріплення. Гумецький збудував невеликий замок і село стало гніздом та родовим маєтком роду Гумецьких, котрі протягом півтора століття жили та існували на Поділлі» Далі історія згадує більше десятка тих, хто володів землями Рихти, однак, крім них, оприявлюють ще одного володаря на прізвище Ріхтер. «Село Рихта отримало назву від прізвища пана Ріхтера, який згодом продав землі, кріпаків і виїхав з цього села, боячись помсти селян» (*Додаток Д*). Незаперечним є той факт, що імена та прізвища ставали основним мотивом творення топонімічної назви й дійсно належали відомим представникам польської шляхти, утворюючи архаїчні й сучасні антропоніми. У нашому випадку власна назва та похідна від неї власна топонімічна назва не знайшли документального підтвердження тотожності.

Ще одним із мотивів походження ойконіму Рихта є переказ, у якому йдеться про особливість ландшафтно-територіального розміщення населеного пункту та пов'язаного з цим і його називання. «Село лежало по дорозі Кудринці – Кам'янець-Подільський. Дуже тяжкою дорогою було спускатися до ріки Жванчик і підніматися по другій стороні. Тут був дуже великий і крутий поворот, тут було дуже багато великих аварій з кіньми, людьми. Щоб не було цього нещастя, чоловіки і жінки, які їхали в ту чи іншу сторону, ставали на горбах і рихтували гальма на підводах (поставити башмак. – А.Б.).

¹¹ Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.

¹² Там само

Так би мовити, готували гальма для вдалого переїзду через цей спуск. Оце і походить звідси назва *Рихта*, тобто рихтувати» (*Додаток Д*).

Дослідники німецькомовних запозичень у південно-західних говорах української мови В. М. Лопушанський та Т. Б. Пиц міркують так: «Найактивніше німецькомовні запозичення уживалися в підавстрійській Україні. Великий вплив німецької мови засвідчує її проникнення у всі сфери життя¹³, наприклад: «військова справа – військові германізми запозичувалися безпосередньо з німецької мови через австрійську та німецьку армії. [...]: рихт (рація: мати рихт, не мати рихту, як тобі не рихт (як тобі не подобається), виходити комусь на рихт (подобатись), від нім. *recht*)»¹⁴, чи «ознаки і дії: рихтувати (готувати (нарихтувати їжу – «приготувати їжу»)), від нім. *richten*)»¹⁵.

В одній і тій же географічній площині Кам'янець-Подільського р-ну за декілька кілометрів від села Рихта розташований населений пункт Слобідка Рихтівська (Рихтецька). Як зазначають наші респонденти: «в нас село називають саме так, а не як у Вікіпедії» (у Вікіпедії – Слобідка Рихтівська – А.Б.). На картографічній Кам'яничині знаходяться аж сім локацій із назвою Слобідка: Слобідка Гуменецька, Слобідка Китайгородська, Слобідка Кульчієвецька, Слобідка Малиновецька, Слобідка Мукшанська, Слобідка Пановецька і Слобідка Рихтівська (Рихтецька). Походження ойконіму *Слобода* спричинили історичні умови. Час постання його в топонімічній прозі пов'язаний з польськими впливами. «Відроджені після боротьби з ордами кочівників поселення часто-густо іменували такими топонімами: Воля, Волиця, Вільна, Арламівська Воля, Добра Воля, Червона Воля, Суховоля, а також Слобода, Слобода-Болехівська, Слобода-Долинська, Слобода-Шаргородська, Слобідка,

¹³ Лопушанський В. М., Пиц Т. Б. Німецькомовні лексичні запозичення в говорах Західної України : навч. посіб. для студ. III-V курсів фак-ту. ром.-герм. філ. Дрогобич : Відродження, 2000.

¹⁴ Германізми. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці : Золоті литаври. 2001. 634 с.

¹⁵ Там само.

Слобідка-Більшівцівська, Слобідка-Красилівська, Слобідка-Смотрицька, Лісна Слобідка»¹⁶. Невеликі слободи називали слобідками.

Виникнення сіл з назвою Слобідка на Поділлі відноситься до початку XVII ст. У 1672 р. Поділля захопили турки. За турецької окупації край був спустошений. Знущанню і грабункам не було меж. Основна маса населення розбіглася, села позаростали бур'янами. Після того, як турки вийшли з Поділля (27 років експансії. – А.Б.), сюди знову рушила польська шляхта. «Повернувшись до маєтків, пани стали закликати селян на свої землі, обіцяючи їм свободу, звільнення від панщини на 10–20 років. Селяни поверталися і оселялись на нових місцях. Ці новоорганізовані поселення і стали називатися *слободами* або *слобідками*. Проте обіцяна свобода була обманом, через деякий час знову вводилась панщина. Доведені до відчаю гнітом панів селяни повставали. [...]. Пани знову були змушені піти на поступки селянам. Вони вдруге повернулися до організації слобод, даючи селянам тимчасове звільнення від панщини. Так виникла Слобідка Рихтецька, яка була заснована близько 1700 р. власником с. Рихта Стефаном Гумецьким. Селяни тут, крім землеробства, до початку XX ст. займались виготовленням олії з коноплі, розведенням садів, виготовленням пшеничного крохмалю на продаж».

«*Слободами* називали й такі поселення, які виникали на незаселених землях великих магнатів-землевласників. Обіцяючи звільнення від податків або надання пільг («*слобод*») упродовж кількох років, землевласники таким чином стимулювали заселення своїх земель. Згодом, після усталених строків, слобожани змушені були відбувати «*послушенство*»: платити грішми за користування землею, працювати на пана в полі і т. п., а згодом відбувалося й повне їхнє закріпачення»¹⁷.

Під час фольклористичних пошуків нами записана інформація, яка засвідчує факти, коли за певні привілеї частина українського населення

¹⁶ Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.

¹⁷ Там само.

«полонізувалася, окатоличувалася і ставала вірним слугою шляхетських поневолювачів», адже «іноземні завойовники намагались поневолити Україну не тільки мечем, а й рівною мірою насильницьким окатоличенням. «Чому саме Слобідка? Тому, що вони були звільнені від всяких податків. Поляки їх звільнювали від деяких податків. Де село всьо платило, а ці, що піддалися, вроді полякам, називали їх католиками, і вони були звільнені від деяких податків. Тому що більше піддалися полякам» (*Додаток Ж*). Відголоском тих давніх подій залишається значна кількість католицьких храмів та покоління вірян-католиків на досліджуваній нами території.

Не менш цікавою є інша народна версія походження ойконіму Слобідка Рихтецька та мікротопоніму Стебники, яка також має часову прив'язаність до окупації українських земель Польщею і розповідає про те, що «жив колись у нашому селі пан на прізвище Ріхтер. Було у пана багато кріпаків, але не всі вони були зареєстровані. Адже пан в залежності від полів та людей здавав податки губернатору. У пана був писар, який записував всі події, що відбувалися в селі із року в рік. Так вівся літопис села. Одного разу приїхали до пана з ревізією. Прийшлося панові нереєстрованих кріпаків заховати в погребях недалечко будинку. Так чоловіки і жінки, старики і діти сиділи в погребях, поки пан приймав ревізію. А пан приймав її довго. Дві недільки в селі пиячили, та ще й до губернії поїхав пан з ними. І там пиячив зо дві недільки. Коли повернувся в село і відкрив погреб то побачив, що люди були мертві. «Істрибив» пан таким чином багато людей. Місце, де були погребя, люди й досі називають «Стебники», від слова «істрибив». Писар не міг утаїти в своєму літописі той факт, що загинуло стільки людей. Через деякий час пропав літопис села і писар. Селяни не могли простити панові загибелі своїх близьких і підпалили весь панський маєток. Горів будинок, свинарник, конюшні. Одному селянину дуже жаль стало корів, коней, він скочив у вогонь, порозкривав всі стайні, сам вивів коней. Після цього дав кріпакові пан «свободну». Дав також поле. Ось і утворилась Слобідка Рихтецька, від свобідного кріпака із Рихти (*Додаток К*). Як помічено, назви мікрооб'єктів тісно взаємопов'язані з історією краю.

У топонімичній прозі досліджуваних нами населених пунктів географічні об'єкти, як і перекази, пов'язані з ними, виділяються за принципами або природних ознак, або суспільної значимості у житті та діяльності людини: спеціалізація ведення господарства, розвиток народних промислів тощо. Усна передача інформації, часовий проміжок сприяли появі й іншого варіанту щодо походження назви мікротопоніму «Стебники», яка має побутовий мотив творення, пов'язаний із «Божим промислом» – бджільництвом та його складниками, а саме з господарською будівлею, «де вулики стояли на полицях уздовж стін, в двох протилежних стінах було по отвору, який служив для провітрювання приміщення, саме так бджоли переживали зиму» (*Додаток Л*).

Східна частина села, що межує з річкою Жванчик, називається «Морозовим». Це ще один мікротопонім Слобідки Рихтецької, назва якого засвідчена переказом на основі побутового мотиву «Чому Морозів так назвали», провідна тема якого – засудження людської жадібності та бажання розбагатіти за чийсь рахунок: «Жив колись у Рихтецькій Слобідці скупий чоловік на ім'я Іван. Ні про що не думав, лиш про те, як би розбагатіти. А чортам цього лиш подавай, плетуться за такими людьми та чекають, щоб ті щось бовкнули. Чоловік сей не був богобоязкий, у храм не ходив. От йшов одного разу Іван додому та й прошепотів: «Де б це грошей узяти? Чи великий скарб знайти, от я б радий був». Почули це чорти та як учепилися до нього, скачуть, пританцьовують і кажуть: «Іване, на схилі, що за старою церквою, тече річка Жванчик, вода у ній тепла-тепла. Як зможеш цю річку перейти, знайти камінь, що зможе перегородити цю річку, от тоді на місці того камня ти знайдеш великий горщик золотих червінців». Задумався чоловік: «Як це, стільки літ живу та про камінь вперше чую», – вирішив спробувати, всеодно втрачати нічого. На ранок Іван прийшов на схил, ледь знайшов той камінь – величезний, та такий важкий. «Навряд я зможу посунути його, от нащо я за нього взявся», – подумав чоловік. Та зрештою, до обіду камінь був на потрібному місці. «Скоро будуть червінчики зо мною, куплю собі свиней, корову, щось одягтися, та звісно, щоб не гірше ніж у Грицька була». Побачив це Бог та й покарав Івана – поки

переходив чоловік річку, вода стала крижана, ноги замерзли. З того часу цю місцевість називають «Морозів» – саме тут з'являються перші морози на селі (Додаток М).

Інформація, записана з народних вуст, потребує перевірки та паралельного зіставлення з історичними відомостями, адже, як помічено, народ не фіксує точних дат, час вимірюється приблизно.

Характерною вдачею українців та доміантною рисою характеру є «сміх крізь сльози». Незважаючи на важку працю, гніт поневолювачів, вони знаходили час розважитися, поглузувати з недолугості панів, як, наприклад, в історії, яка переказується з покоління в покоління та засвідчена дрімонімом «Ліс Виволоки»: «Жив у Рихті пан такий мерзотний, що краще десятою дорогою обходити. Не давав дівкам спокою, думали вже тікати в інші села, або прощатися з життям. Вже дібрався і до Слобідки Рихтецької. Жила-була Маруся – дівчина, хоч куди, та біда, що одну бабцю мала. А та бабця розумна, та така говірка, та вигадлива, що сам чорт її не перевершить.

Прибігає Маруся з поля, аж посиніла від страху. Бабця це побачила, думає: «Що се цій дитині вкоїлося?» та й пита:

– Що сталося, дитино?

– Здибав мене панич на полі, казав, що вкраде мене цієї ночі.

– А ти що одповіла?

– Що, що? Нічого, втекла!

– От, жаль, що мовчала. На твоєму місці я б таке сказала, що у панича, аж вуха зав'яли б, – сміючись сказала бабця.

– Що ж я мала казати, як я напудила та мигом додому.

– Та ти не бійся, дитино! Вечеряй та йди спати на п'єц. Я ж ляжу на лавці.

Що б не діялося – мовчи та не сіпайся, та за мене не бійся.

– Як це, бабцю? А якщо він вас скривдить? Що-що, а вас в обиду я не дам!

– Не хвилюйся, маю я таке слово, що йому в жилах кров одразу застигне.

Повкладалися вони, настала ніченька, місяць-красень вийшов. Прийшов

панич, та так тихо, що навряд хтось, навіть з найкращим слухом учув би, та й викрав бабуню. Їде, їде, а на дівку не дивиться. Проїхав добрий шмат та запитує:

– Дивно. Як це я тебе так легко викрав? Ти од мене сьогодні, аж до Каменця утекла б.

– Почекай, мій миленький, ще буде дивніше, як стане видніше!

Пан з переляку задубів. Баба вчепилася йому за шию та й гвалт кричати:

– Людоньки, подивіться, яке щастя мені Бог послав! Сам панич украв та ще й женитися зо мнов хоче! Стану я найкращою пані на селі, ось де він у мене буде, – сама показує кулак.

Люди позбігалися, почали сміятися, а панич все ніяк не скине бабу – вчепилася, ніби медом обліплена. Штурхав, штурхав її, аж враз обоє впали. Ледве виволікли дружки панича. Довго він пам'ятав цю подію та більше сюди, ні ногою! Ось чому наш ліс став називатися «Виволоками» (*Додаток Н*).

Боротьба українського селянства проти дикого розгулу панства, яке нахабно знущалося над своїми підлеглими, призвела до формування образу людини-захисника, котра намагається відновити справедливість для інших, не переслідуючи ніякої корисливої мети, при цьому, ризикуючи власним життям, здоров'ям і розлукою зі своїми рідними. Вона непримиренна в боротьбі, у прагненні покарати панів за вчинені кривди. Саме такі особистості здатні віддати життя в ім'я визволення своєї землі, мали за честь сповідувати православну віру, саме вони творили історію та залишалися в пам'яті поколінь, увіковіченими у народних переказах і власних назвах місцин, де відбувалися події за їх участі: «Жила в селі сім'я Черномазів. Достойні люди. Та колись їх дід Габро панові «стипи» (смерть) зробив, аби над людською честю не знущався. Діялось це так... Працювали якось люди в полі, орали землю. Над'їхав панич та захотілось йому познущатися над людьми. Наказав орачам бити один одного батогами. Дійшла черга Габра Черномаза. Він з сином-підлітком працював. Хлопчик з переляку почав плакати. Габро зблід і каже: «Не плач, сину, ніхто тебе бити не буде!» Панич розлютився на ті слова,

приступив до Габра: «Чого стоїш? Лягай в ріллю». «Я не ляжу». – «Ляжеш!» – заверещав панич і перегнувшись через сідло, хапонував чоловіка за чуприну. Габро не стерпів такої образи, схопив пана за ногу, шарпонував донизу. Ніхто не зглянув, бризнула кров панська на ріллю. Всі задубіли від страху. «Вклонися, сину, мамі та скажи, що я пішов кармалюкових людей шукати» – і тільки й бачили Габра у селі. З цієї пори місце, де Чорномаз вбив панича «Стипами» називають (*Додаток II*).

Мотив свободи та боротьби проти поневолення лежить в основі сюжету переказу про походження власної назви мікротопоніму «Стрівка»: «Багато довелося пережити нашому народу від польських панів: знущання над кріпаками, які день у день важко працювали у панів, вивезення дівчат у Польщу, адже кращих од наших дівок немає ніде, пригноблення простого українського народу, який переживав не найкращі часи. Втомилися люди, як не старалися вони гуртуватися проти пана, щораз тільки гірше було: то за конем прив'яже, то батогами по спині, а бувало і по стопах. Не бачили іншого виходу, як тікати – тишком-нишком, як на небі виднілися одні зорі, залишали свою домівку й, не оглядаючись, бігли до Слобідки, та були й такі, що боялися, адже ж пан міг їх десь передибати.

Настав такий час, що люди навіть боятися перестали, вирішили помститися проклятому ляху та його оконому за всі їхні муки та й надумали наступне: вночі, як вони повертатимуться з гульок, на темній дорозі, обобіч якої ростуть високі могутні дуби, де земляки змогли б сховатися, перестріти та й налякати до смерті.

Так і сталося. Тільки пана все немає, дивляться, аж щось рухається на горбі: «Се та справді пан, тільки він може так напитися, а оконом навіть за кіньми не встежив. Значить, так судилося йому...». Підходять ляхи, а на них народ як вистрибне, ті аж попадали. Люди кажуть: «Молись пане, бо гріха не боїмося». Пан як второпав та й почав волати: «Даруйте життя, я вас не покараю, тільки даруйте життя! А як ні, я вас і після смерті дістану!» Та не дивилися на те люди, закололи обох, але похоронили під найвищим дубом, бо

не годиться навіть таку собаку залишати при дорозі. А пан свою обіцянку таки здержав! Вночі, коли простий люд ішов додому, душа мертвого пана довго ще перестрівала їх. Відтоді, ця дорога, яка об'єднує Слобідку та Рихту називається «Стрівкою» (*Додаток Р*).

Отже, нами виокремлено мотиви, що складають основу народної топонімічної прози досліджуваних населених пунктів, яка характеризується історичними, ландшафтними, звичаєвими та побутовими чинниками й засвідчує, що традиційна локальна топонімічна спадщина зазнала надмірних утрат у роки експансії Польщі на українських землях, водночас зумовила появу нових топонімів, що й досі побутують в усному мовленні мешканців населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька).

2.2. Лінгвогеографічна та лексико-семантична характеристика гідронімії населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька)

Окрему групу назв, які проливають світло на вивчення історії рідного краю, складають гідроніми (назви рік, струмків, ставків тощо). Саме завдяки їхній (у більшості випадків) консервативності, вони відбивають історію нашарувань у культурі народів краще, ніж інші топоніми. Тому з огляду на розташування України на перетині міжнародних шляхів, вона є перспективним полем для досліджень назв річок та інших водних об'єктів (гідронімів). Початковою стадією вивчення гідронімії є накопичення матеріалу. Такий підхід має підстави, адже у будь-який час нашої історії – чи у часи міграційного періоду, чи осілого способу життя – з різних причин економічного або побутового характеру людей тягнуло до водойм. Майже кожен подільський населений пункт своїм географічним розміщенням та причиною заселення завдячує перш за все наявності на їх локації водойми, здебільшого річки. Не виняток і досліджувані села Рихта та Слобідка Рихтецька, які у своїй

географічній локації мають протічну водну артерію Жванчик (річка в межах Городоцького, Чемеровецького та Кам'янець-Подільського районів Хмельницької області, яка є лівою притокою Дністра (басейн Чорного моря)). «Давня слов'янська назва річки – Жванець. Тому й село, яке виникло біля впадіння її в Дністер, назвали Жванець. У минулому в Середньому Подністров'ї було ще дві річки з подібними назвами. Одна з них іменувалась Зван (тепер – Жван). Вона тече територією Муровано-Куриловецького району Вінницької області ... Жванчиком раніше називалась Хмелівка – права притока Жванчика. Корінь гідроніма «жван» не має зв'язку ні з новою, ні з давньою апелятивною слов'янською лексикою. ... Дослідник у галузі ономастики О.М. Трубачов вважає, що ця назва – мовний релікт, залишений давнім слов'янам фракійцями чи іллірійцями, які населяли Середнє Подністров'я дві тисячі років тому. В устах цих племен вона звучала «zuap, zuen у значенні «яма», «річка, що тече глибокою долиною» з використанням демінутивного суфікса –ик»¹⁸. Сумнівними є гіпотези К. С. Баценко, яка назву виводить від «жван» (з давньосхіднослов'янського «чъбан» – «глиняний посуд для води»), та О. І. Соболевського, який вважає гідронім відантропонімним (сербське особове ім'я Жван)¹⁹. Відзначимо, що кожна із версій щодо трактування власної назви гідроніму Жванчик має право як на існування, так і заперечення.

Назву гідроніма з таким же звучанням ми фіксуємо й у межах Дунаєвецького району Хмельницької області. Він стосується правої притоки р. Ушиці (басейн Дністра). Давню історію мають на території Хмельниччини (Дунаєвецький р-н) співзвучні з гідронімом Жванчик власні назви населених пунктів Великий Жванчик та Малий Жванчик. За однією версією, назва села Великий Жванчик походить від імені першого поселенця, а за іншою – від

¹⁸ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. Москва : Наука, 1968. 289 с.

¹⁹ Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 549 с.

означення втікачів із Жванця, який в XVII зазнавав частих нападів з боку турків, волохів.

Щодо назви села Жванець існує така легенда: «На березі річки один француз чекав на човен, який не приплив. Француз написав на скелі своє прізвище Жван, щоб цей напис побачили моряки. Кажуть, що саме цей напис дав початок назві села» (*Додаток С*). До етимологічних оповідань відносять топонімічні легенди, у яких на основі співзвучності топоніма з чоловічим іменем робиться спроба його пояснення. У такій же інтерпретації побутує легенда про походження назви гідроніму «Жванчик». Однак, на нашу думку, вірогіднішою є версія, пов'язана з гідронімом, адже перші поселення все-таки відбувалися на берегах водойм, забезпечуючи таким чином значну кількість важливих для існування потреб. Таке можливе з причини частих змін місця проживання населення, що призводило до втрати старих назв або, в кращому випадку, сприяло перенесенню їх з одного об'єкта на інший. Необхідно також відзначити, що «топоніми одного типу розміщуються на території у певній закономірності. Це зумовлено тим, що вони безпосередньо пов'язані з окремими етносами. Якщо це так, то сукупність однотипних географічних назв може служити надійним критерієм для реконструкції напрямків міграційних потоків населення. Ареали відповідних типів топонімів є свідченням давніх міграційних переміщень племен і народностей»²⁰.

Ще одним гідрографічним об'єктом із зазначенням координатів розміщення є криниця, назва якої в усній оповідності поселенців звучить як «*Іллівська кирниця*»: «Колись дуже давно люди розказують, що на місці, де зараз знаходиться Іллівська кирничка, був дуже гарний панський сад. Одного разу там з'явився Ілля на своїй колісниці, на ньому був блакитний плащ, і він впав з його плечей. І на тому місці, де впав плащ, утворилася цілюща кирничка. З того часу ту кирничку назвали «Іллівською». І до цього часу другого серпня люди приходять туди по воду, бо та вода цілюща» (*Додаток Т*).

²⁰ Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.

Гідронім «Іллівська кирниця» належить до складених (багатослівних). В його основі засвідчено гідронімічну загальну назву (апелятив), і поєднаний з ним антропонім – християнське ім'я Ілля – володаря небесного вогню, блискавки і грому, котрий асоціюється із язичницьким Перуном. У координатному зрізі маємо чітке наголошення на локації «панський сад». Зауважимо, що у населених пунктах подільського краю й досі є залишки таких декоративно-господарських насаджень часів польської експансії в Україні. М. Грушевський, вивчаючи причинну базу постання такого роду легенд, зокрема, зазначав, що вони створені на основі мотивів та образів біблійної та апокрифічної літератури, а «в дійсності вона не раз тільки перейшла через християнське оброблення дуже поверхово, або зовсім механічно зв'язалась у своєму міжнародному обороті з християнськими мотивами, подіями чи іменами. [...] для цілого ряду дуже поважних, введених в найбільш інтимне християнське життя легенд і мотивів, з усякою певністю вказано походження передхристиянське...»²¹.

Такі утворення виникають з метою розрізнення мікрореалій на певній території й містять вказівку як на пряме відношення окресленої мікротериторії до конкретного власника, так і на опосередковану належність суб'єктові. І. Франко, ведучи мову про такого виду неказкову апокрифічну прозу, вважав, що легенди «...усі без виємка, виплоти не нашого національного ґрунту, а переняті нашим людом з літератури християнської, біблійної, легендової та еретицько-апокрифічної, хоча досить часто являються в переробках, доконанім на нашім національнім ґрунті під різнородними впливами культурно-історичними»²².

²¹ Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Київ, 1994. Т. 4. Кн. 2. с. 5–34.

²² Франко І. Галицькі народні казки. В Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський / впорядкував і порівняння додав І. Франко. *Етнографічний збірник*. Львів, 1895. Т. 1. с. 1–3.

Відзначимо, що на сьогодні на території досліджуваних населених пунктів дбайливі господарники у межах своїх володінь мають власні рукотворні джерела питної води – криниці, відповідно у комунікаційній лексиці вони означені двоскладними назвами, як, наприклад: «Петра Паращиного кирниця», «Василя кирниця», «Іванова кирниця» та ін. Такі гідроніми відносимо до складених двослівних. Виникають вони в результаті діалогу. Об'єкт, про який йде мова, є відомий співбесідникам, тому основною розрізнявальною ознакою при номінації служить його локалізація із додаванням імені або прізвища власника.

Отже, вивчення «гідронімічної» прози як давньої так і сучасної усної оповідальності є на часі для історичної, лінгвістичної та фольклористичної наук. Такий підхід уможливить глибше компаративне осягнення самотності подільського краю у його локальних проявах та специфіці.

ВИСНОВКИ

Дослідження топонімічної прози нині активно проводиться у всіх країнах світу. Створюються численні фундаментальні й популярні збірки, видаються наукові праці, робляться спроби міжнародних класифікацій із обґрунтуванням мотивної бази її творення. Кожну топонімічну одиницю можна визначити як мистецький твір, певним чином організований, естетично заряджений і стилістично своєрідний. У ньому простежується нерозривна єдність змісту та художньої форми, його неординарна експресивність досягається різними способами.

У нашому науковому дослідженні розглянуто топонімічну прозу, а саме легенди та перекази в контексті оповідальної творчості мешканців населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., які проливають світло на походження топонімів, мікротопонімів та гідронімів краю.

За результатами пошуків упорядковано словничок як наукових термінів так і топонімікону наративів населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., які є першим систематичним дослідженням зонально-локальної ономастичної картини Кам'яниччини. У ньому подано історичні, географічні та етимологічні відомості про найменування населених пунктів, річок та інших топографічних об'єктів, у межах та на околицях досліджуваних нами населених пунктів.

Засвідчено двобічний зв'язок між гідронімами й іншими класами онімів, зокрема антропонімами (через проміжний етап – ойконіми). Визначено основні мотиви творення топонімічної прози та з'ясовано, що найбільше ойконімів на досліджуваній території постало за часів польської експансії на українські землі. Основними темами оповідей і мікротворів-лексем є повстання проти кривди та висміювання панської недолугості або «сміх крізь сльози». Наявні

побутові мотиви, а також мотиви творення антропонімних одиниць топонімікону. Наше дослідження топонімів триватиме й надалі. У майбутньому, висновки, сформульовані на основі комплексного аналізу регіонального топонімікону, сприятимуть поглибленню теоретико-методологічних засад української ономастики.

Нами розглянуто лише децицю зібраного на початковій стадії оповідального топонімічного матеріалу краю. Подальшого дослідження чекають як зразки інших мікротопонімів, які зберігаються в пам'яті старожилів, зокрема назви вулиць, кутків села тощо, а також і мікрогідронімія (непротічна вода, джерела та криниці тощо), тому що джерела фольклорної топонімічної прози невичерпні.

Отже, наша робота на часі і є важливою у вивченні топонімічної прози українського фольклору не тільки на етнорегіональному рівні, а й у проєкції на узагальнення в масштабах всього масиву етнологічних знань про Україну. Адже лише увібравши все краще з минулого і трансформували його в сьогодення, урахувавши вимоги сучасності, наша нація зможе відродити повагу до вічних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Германізми. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Київ, 1994. Т. 4. Кн. 2. с. 5–34.
3. Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / зібрав та упоряд. П. Медведик. Львів : Червона калина, 1992. 288 с.
4. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.
5. Колотило Т. І. Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля. *VII Подільська історико-краєзнавча конференція : тези доповідей*. Кам'янець-Подільський, 1987. с. 33–35.
6. Легенди та перекази. Серія: Українська народна творчість. Київ : Наукова думка, 1985. 400 с.
7. Лопушанський В. М., Пиц Т. Б. Німецькомовні лексичні запозичення в говорах Західної України : навч. посіб. для студ. III-V курсів фак-ту. ром.-герм. філ. Дрогобич : Відродження, 2000.
8. Писана Керниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / зібрав і впорядкував Василь Сокіл. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1994. 208 с.
9. Прокопчук В. С. Топоніми рідного краю : метод. посіб. на допомогу керівникам краєзн. гуртків шкіл. та позашкіл. осв. закладів. Київ : Рідний край, 1999. 96 с.
10. Сецинский Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд. Каменец-Подольский, 1895. 611 с.

11. Сис-Бистрицька Т. Перлини Кам'яниччини. Кам'янець-Подільський, 1992. 45 с.
12. Сис-Бистрицька, Т. Перлини Товтрів-Медоборів : у 2 кн. Кам'янець-Подільський, 1994. Кн. 1. Кам'янець на Поділлі. 82 с.; Кн. 2. Збруч хлюпочеться. Кам'янець-Подільський: «ХВМ», 2000. 84 с.
13. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 549 с.
14. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. Москва : Наука, 1968. 289 с.
15. Франко І. Галицькі народні казки. В Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський / впорядкував і порівняння додав І. Франко. *Етнографічний збірник*. Львів, 1895. Т. 1. с. 1–3.
16. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ, 1984. Т. 42. с. 208–211.
17. Франко І., Гнатюк В. Квестіонар для записування місцевих переказів. *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1907. № 32. с. 16–25.
18. Чернопиский М. Топонімічна фольклорна проза : специфіка і проблеми дослідження *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 1999. Вип. 27. с. 7–13.
19. Шевчук В. Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження). Кам'янець-Подільський : Заріцький, 2008. 60 с.
20. Шкляєва Н. В. Народна топонімічна проза Західного Полісся: синхронічний аспект [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.07 Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 18 с.

СПИСОК РЕСПОНДЕНТІВ

- Атаман Віктор Анатолійович, 1963 р.н., освіта середня, українець, с. Слобідка Рихтецька (Рихтівська) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- Вуек Ольга Іванівна, 1962 р.н., освіта середня, українка, с. Слобідка Рихтецька (Рихтівська) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- Вернівська Леоніда Станіславівна, 1935 р.н., освіта середня, українка, с. Ріпинці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- Горич Марія Опанасівна, 1922 р. н., освіта 5 кл., колгоспниця, українка, с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- Карцаблюк Феодосія Федорівна, 1914 р. н., освіта 3 кл., ланкова, українка, с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- Погорілець Алла Сидорівна, 1952 р.н., освіта середня, українка, с. Слобідка Рихтецька (Рихтівська) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

СПИСОК КОРЕСПОНДЕНТІВ

- Коробчук Юлія Миколаївна
- Мойсюк Ольга Петрівна
- Свирида Антоніна Богданівна
- Станіславова Катерина Павлівна
- Щегельський Валерій Васильович

ДОДАТКИ

Додаток А

ТОПОНІМІЧНИЙ ПИТАЛЬНИК

1. Вкажіть адміністративне підпорядкування села (район, область).
2. Подайте народну назву села (називний і родовий відмінок). Не забувайте ставити наголос. Чи відома якась інша стара назва села? Запишіть легенду чи переказ про виникнення села і його назви.
3. Як називаються мешканці даного населеного пункту (наприклад, у Гуменцях живуть *гуменчани*)? Чи не мають вони якогось особливого прізвиська?
4. З яких «кутків» (частин) складається село? Назвіть та дослідіть походження їх назв.
5. Подайте старовинні та сучасні назви вулиць і провулків села, сільських майданів і площ.
6. Перелічіть усі сусідні села, що оточують дане село. Називайте лише ті села, територія яких безпосередньо межує з територією даного села.
7. Чи є поблизу села місця, де колись існували поселення, а потім, зникли? Чи мають вони якісь свої власні назви? Що відомо в народі про ці зниклі поселення?
9. Які ріки, потоки, струмки, джерела протікають через село та його околиці? Вкажіть, куди, в яку ріку вони впадають. Довідайтесь, як зветься всі найменші потоки, що є в околицях села.
10. Як називаються ставки, що є в селі?

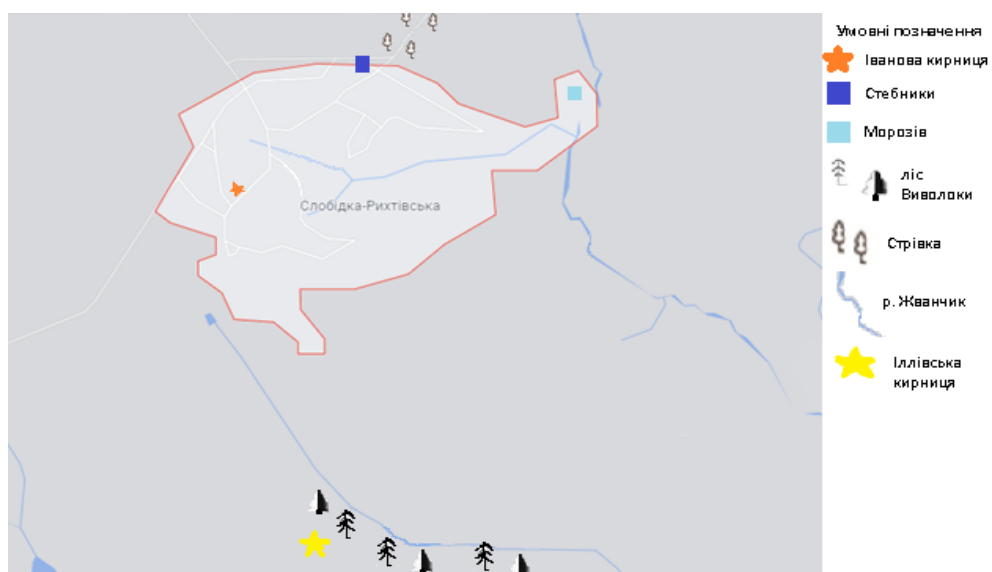
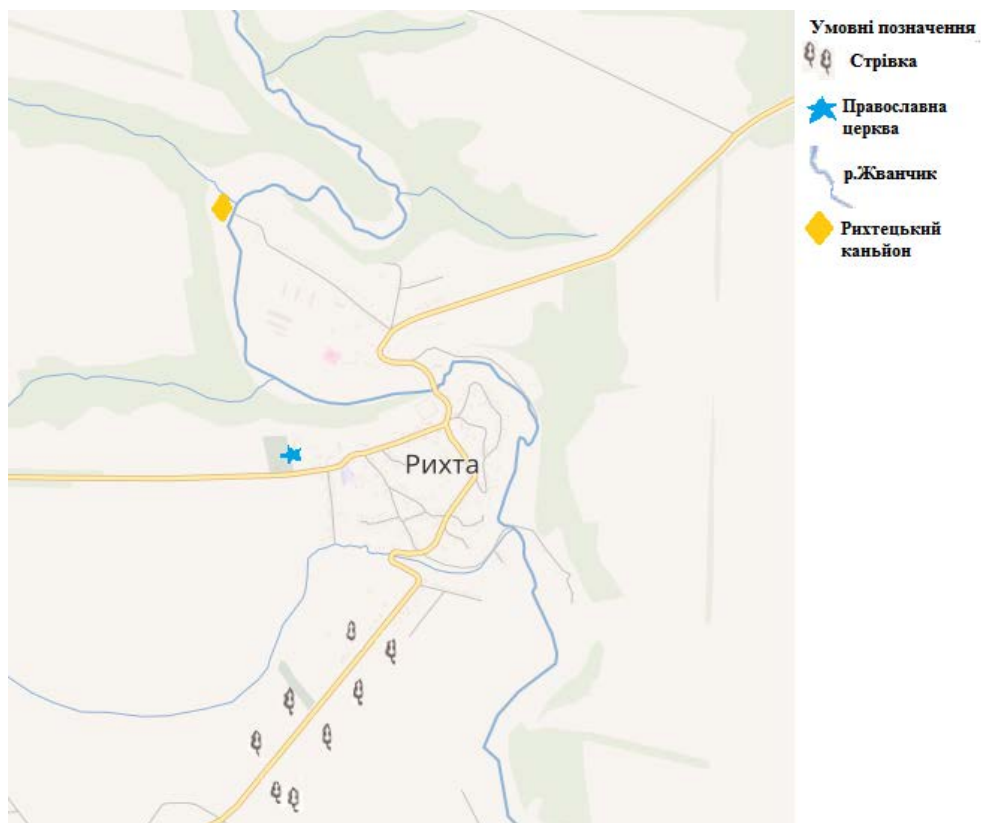
11. Чи є в селі або біля нього (у полі чи в лісі) криниці, які мають свої власні назви? Вкажіть ці назви, якщо вони є.
12. Які ще водні власні назви є в районі досліджуваного села?
13. Які гори або горби є в районі села? Подайте їх назви. Якщо в районі гори є якісь географічні об'єкти, що мають свої власні назви [печери, урвища, скелі тощо], подайте ці назви. Подайте власні назви усіх інших географічних об'єктів у районі села, які становлять собою виступи [скелі, кургани, старі могили, підвищення тощо].
14. Які є біля села яри і балки, що мають свої власні назви? Подайте власні назви усіх інших географічних об'єктів у межах села, які являють собою заглибини [ями, улоговини, обниження, спуски тощо]
15. Подайте назви полів, що оточують село.
16. Які власні назви мають необроблювані місцевими пасовиська, луги, лісові поляни в районі села?
17. Подайте власні назви лісів у районі села. Якщо ліс ділиться на «кути», що мають свої власні назви, вкажіть усі ці назви.
18. Чи є в районі села шляхи, що мають свої власні назви? Подайте ці назви. Подайте власні назви перехресть шляхів.
19. Ще які інші власні географічні назви вживаються в селі?
20. Вкажіть інформаторів, від яких записано топонімічний матеріал.

Додаток Б

**МАПА
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.**

**КАРТОСХЕМА РОЗМІЩЕННЯ «КУТІВ» С. РИХТА
ТА С. СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА (РИХТЕЦЬКА)
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.**

Додаток Г

**СЛОВНИЧОК ТОПОНІМІКОНУ С. РИХТА
ТА С. СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА (РИХТЕЦЬКА)
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.**

- *Виволоки* – мікротопонім (переказ);
- *Іллівська кирниця* – мікрогідронім (легенда);
- *Жванець* – топонім (переказ);
- *Жванчик* – гідронім (переказ);
- *Морозів* – мікротопонім (переказ);
- *Рихта* – топонім (переказ);
- *Слобідка Рихтецька* – топонім (переказ);
- *Стрівка* – мікротопонім (переказ);
- *Стебники* – мікротопонім (переказ).

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Агороніми – назви площ;

Агрооніми – назви земельних ділянок, пасовиськ, полів;

Антропоніми – власні назви людей;

Астіоніми – власні назви міст;

Гелоніми – власні назви боліт, заболочених місцевостей;

Гідроніми – власні назви водних об'єктів, природних або створених людиною;

Годоніми – назви вулиць;

Дрімоніми – власні назви лісових ділянок, лісів, гаїв;

Зоотопоніми – власні назви похідні від назв тварин;

Комоніми – назви сільських поселень;

Лімноніми – назви озер;

Мікрогідроніми – назви непротічних вод, джерел і криниць, заболочених місцевостей тощо;

Мікротопоніми – сукупність місцевих географічних назв для невеликих об'єктів, відомих тільки місцевим жителям;

Некроніми – власні назви місць захоронення;

Оніми – слово, словосполучення чи речення, яке служить для виділення іменованого ним об'єкта серед інших об'єктів;

Ономастика – наука, розділ мовознавства про сукупність власних (у більш вузькому сенсі – особистих) імен (онімів) об'єктів;

Ороніми – власні назви елементів рельєфу земної поверхні;

Ойконіми – власні назви поселення;

Пелагоніми – власні назви похідні від назв морів;

Потамоніми – назви річок;

Топоніми – розряд власних назв, зокрема назв географічних об'єктів;

Урбаноніми – назви внутріміських об'єктів;

Фітотопоніми – власні назви похідні від рослин;

Хороніми – власні назви будь-якої території, області, району.

**ТОПОНІМНА ІСТОРІЯ С. РИХТА ТА С. СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА
(РИХТЕЦЬКА) КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ. В ЛЕГЕНДАХ І ПЕРЕКАЗАХ**

Додаток Д

РИХТА

Село лежало по дорозі Кудринці – Кам'янець-Подільський. Дуже тяжкою дорогою було спускатися до ріки Жванчик і підніматися по другій стороні. Тут був дуже великий і крутий поворот, тут було дуже багато великих аварій з кіньми, людьми. Щоб не було цього нещастя, чоловіки і жінки, які їхали в ту чи іншу дорогу сторону, ставали на горбах і рихтували гальма на підводах. Так би мовити, готували гальма до вдалого переїзду через цей спуск. Оце і походить звідси назва «*Рихта*», тобто рихтувати.

Зап. 28.09.1984 р. Мойсюк О. П. від Горич Марії Опанасівни, 1922 р. н., освіта 5 кл., колгоспниця, українка, у с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // РФН-НЛЕ К-ПНУ. – Зш. № 5, 1984 р. – С. 129.

Додаток Ж

СЛОБІДКА

В кожному селі є частина села, де поляки. Поляки захоплювали, і вони там давали людям поселення. І от, де поселилися ці люди, що під поляки йшли, їх називали католиками, цих людей, а участок, де вони селилися, – «Слобідка». Вони були звільнені від всяких податків. Поляки їх звільнювали від деяких податків. Де село всьо платило, а ці, що піддалися вроді полякам, називали їх католиками, і вони були звільнені від деяких податків. Тому що більше піддалися полякам.

Зап. 06.07.2017 р. Коробчук Юлія Миколаївна від Вернівської Леоніди Станіславівни, 1935 р.н., освіта середня, українка, у с. Рітинці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. // Експ. 2017 р.

СЛОБІДКА РИХТЕЦЬКА, СТЕБНИКИ

Жив колись у нашому селі пан на прізвище Ріхтер. Було у пана багато кріпаків, але не всі вони були зареєстровані. Адже пан в залежності від полів та людей здавав податки губернатору. У пана був писар, який записував всі події, що відбувалися в селі із року в рік. Так вівся літопис села. Одного разу приїхали до пана з ревізією. Прийшлося панові нереєстрованих кріпаків заховати в погребях недалечко будинку. Так чоловіки і жінки, старики і діти сиділи в погребях, поки пан приймав ревізію. А пан приймав її довго. Дві недільки в селі пиячили, та ще й до губернії поїхав пан з ними. І там пиячив зо дві недільки. Коли повернувся в село і відкрив погреб то побачив, що люди були мертві. «Істрибив» пан таким чином багато людей. Місце, де були погребя, люди й досі називають «Стебники», від слова «істрибив». Писар не міг утаїти в своєму літописі той факт, що загинуло стільки людей. Через деякий час пропав літопис села і писар. Селяни не могли простити панові загибелі своїх близьких і підпалили весь панський маєток. Горів будинок, свинарник, конюшні. Одному селянину дуже жаль стало корів, коней, він скочив у вогонь, порозкривав всі стайні, сам вивів коней. Після цього дав кріпакові пан «свободну». Дав також поле. Ось і утворилась Слобідка Рихтецька, від свобідного кріпака із Рихти. Село Рихта отримало назву від прізвища пана Ріхтера, який згодом продав землі і кріпаків, виїхав з цього села, боячись помсти селян.

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Атамана Віктора Анатолійовича, 1963 р.н., освіта середня, українець, у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Додаток Л

СТЕБНИКИ

Було це давно, а коли саме – ніхто не пам'ятає.

Жив собі Іван – чоловік чесний, богобоязкий та такий працьовитий – усе, що він має – зароблено чесним трудом. І садок коло хати, у якому стільки дерев, що й на пальцях двох рук не перерахуєш – вишні, яблуні, грушки, і гарний, прибраний город – де росте багато їстівства, що узимку виручає господаря, подвір'я завжди чисте. Кожен у селі знає Івана, допомоги та поради просить, та не кожен приятелює. Був собі й Пилип, який жив то так, то сяк – тут працює, а тут – ледарює. Не радий був, що у Івана все є і завжди виходить. Вирішив спитатися у господаря, що ж йому допомагає – чи якісь духи, чи сили вищі та як він мед має навіть узимку, а той одповів, що на усе Божа воля, а вулики на зиму зберігаються у стебнику. «Тьфу, – подумав Пилип, – «На усе воля Божа». Теж мені відповідь, хоча сказав він таке слівце цікаве, чи то зтибник, чи то степник, що воно таке і до чого тут вулики?». Довго морочився чоловік, але до Івана вдруге не пішов, гордість взяла. Вирішив спитати сусідки Марії, що це є та як допомагає, та одповіла, що не знає, сам Іван таке придумав, а з люду ніхто не допитувався. Розлютився чоловік ще більше, надумав піти до господаря, поки його не буде, та побачити на власні очі, як се справити.

На наступний день була свята неділя, поки Іван поклони бив у церкві, а вже Пилип – тут-як-тут. Оглядається, нігде нічого не видно, зайшов у світлицю – нічого такого, у комору – теж, аж помітив, коло маленької кухоньки були ще одні двері, одчинив, зайшов, та й побачив, що вулики просто стоять у цій кімнаті. Всеодно, не дійшло до чоловіка – в чому справа. «Ай, як нічого не примітив, то хоч вулика, отого найменшого возьму. А що? Як у нього є, то й у мене має бути, добре що нести недалеко». Взявся чоловік за вулика, аж тут – не зрушиться з місця. Перелякався, що побачить його Іван, та вже нічого не вдієш.

Прийшов господар після служби, дивиться – очам не вірить: сусід – вчепився за хатку бджіл та й не відпускає. Пилип просить, щоб Іван щось зробив, а той тільки одказує: «Я тут нічим не поможу. Тебе Бог так покарав за те, що вирішив украсти, адже це – гріх великий». Благає Пилип чоловіка, просить вибачення, слізьми вмивається, аж раз – руки відпустили того проклятого вулика. Чоловік від радості, побіг додому, а в наступну неділю – до церкви пішов.

Ця подія добре запам'яталася їм, а потім і до народу якось перейшла. А що ж таке той стебник? Це було приміщення, де вулики стояли на полицях уздовж стін, в двох протилежних стінах було по отвору, який служив для провітрювання приміщення, саме так бджоли переживали зиму.

Іван передав свої вміння дітям, так через роки утворилася велика пасіка на селі. Ось так, ця частина села назвалася «Стебник».

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Вуек Ольги Іванівни, 1962 р.н., освіта середня, українка, у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Додаток М

ЧОМУ МОРОЗІВ ТАК НАЗВАЛИ

Жив колись у Рихтецькій Слобідці скупий чоловік на ім'я Іван. Ні про що не думав, лиш про те, як би розбагатіти. А чортам цього лиш подавай, плетуться за такими людьми та чекають, щоб ті щось бовкнули. Чоловік сей не був богобоязкий, у храм не ходив. От йшов одного разу Іван додому та й прошепотів: «Де б це грошей узяти? Чи великий скарб знайти, от я б радий був». Почули це чорти та як учепилися до нього, скачуть, пританцьовують і кажуть: «Іване, на схилі, що за старою церквою, тече річка Жванчик, вода у ній тепла-тепла. Як зможеш цю річку перейти, знайти камінь, що зможе перегородити цю річку, от тоді на місці того камня ти знайдеш великий горщик золотих червінців».

Задумався чоловік: «Як це, стільки літ живу та про камінь вперше чую», – вирішив спробувати, всеодно втрачати нічого. На ранок Іван прийшов на схил, ледь знайшов той камінь – величезний, та такий важкий. «Навряд я зможу посунути його, от нащо я за нього взявся», – подумав чоловік. Та зрештою, до обіду камінь був на потрібному місці. «Скоро будуть червінчики зо мною, куплю собі свиней, корову, щось одягтися, та звістно хатину, щоб не гірше ніж у Грицька була». Побачив це Бог та й покарав Івана – поки переходив чоловік річку, вода стала крижана, ноги замерли...

З того часу цю місцевість називають «Морозів» – саме тут з'являються перші морози на селі.

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Погорілець Алли Сидорівни, 1952 р.н., освіта середня, українець, у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

ЛІС ВІВОЛОКИ

Жив у Рихті пан такий мерзотний, що краще десятою дорогою обходити. Не давав дівкам спокою, думали вже тікати у інші села, або прощатися з життям. Вже дібрався і до Слобідки Рихтецької. Жила-була Маруся – дівчина, хоч куди та біда, що одну бабцю мала. А та бабця розумна, та така говірка та вигадлива, що сам чорт її не перевершить.

Прибігає Маруся з поля, аж посиніла від страху. Бабця це побачила, думає: «Що се цій дитині вкоїлося?» та й пита:

– Що сталося, дитино?

– Здибав мене панич на полі, казав, що вкраде мене цієї ночі.

– А ти що одповіла?

– Що, що? Нічого, втекла!

– От, жаль, що мовчала. На твоєму місці я б таке сказала, що у панича, аж вуха зав'яли б, – сміючись сказала бабця.

– Що ж я мала казати, як я напудила та мигом додому.

– Та ти не бійся, дитино! Вечеряй та йди спати на п'єц. Я ж ляжу на лавці.

Що б не діялося – мовчи та не сіпайся, та за мене не бійся.

– Як це, бабцю? А якщо він вас скривдить? Що-що, а вас в обиду я не дам!

– Не хвилюйся, маю я таке слово, що йому в жилах кров одразу застигне.

Повкладалися вони, настала ніченька, місяць-красень вийшов. Прийшов панич, та так тихо, що навряд хтосб, навіть з найкращим слухом учув би, та й викрав бабуню. Їде, їде, а на дівку не дивиться. Проїхав добрий шмат та запитує:

– Дивно. Як це я тебе так легко викрав? Ти од мене сьогодні аж до Каменця уткла б.

– Почекай, мій миленький, ще буде дивніше, як стане видніше!

Пан з переляку задубів. Баба вчепилася йому за шию та й гвалт кричати:

– Людоньки, подивіться, яке щастя мені Бог послав! Сам панич украв та ще й женитися зо мнов хоче! Стану я найкращою пані на селі, ось де він у мене буде, – сама показує кулак.

Люди позбігалися, почали сміятися, а панич все ніяк не скине бабу – вчепилася, ніби медом обліплена. Штурхав, штурхав її, аж враз обоє впали. Ледве виволікли дружки панича. Довго він пам'ятав цю подію та більше сюди, ні ногою!

Ось чому наш ліс став називатися «Виволоками».

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Атамана Віктора Анатолійовича, 1963 р.н., освіта середня, українець, у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

СТИПИ

Жила в селі сім'я Чорномазів. Достойні люди. Та колись їх дід Габро панові «стипи» (смерть) зробив, аби над людською честю не знущався. Діялось це так... Працювали якось люди в полі, орали землю. Над'їхав панич та захотілось йому познущатися над людьми. Наказав орачам бити один одного батогами. Дійшла черга Габра Чорномаза. Він з сином-підлітком працював. Хлопчик з переляку почав плакати. Габро зблід і каже: «Не плач, сину, ніхто тебе бити не буде!» Панич розлютився на ті слова, приступив до Габра: «Чого стоїш? Лягай в ріллю». «Я не ляжу». – «Ляжеш!» – заверещав панич і перегнувшись через сідло, хапонув чоловіка за чуприну. Габро не стерпів такої образи, схопив пана за ногу, шарпонував донизу. Ніхто не зглянув, бризнула кров панська на ріллю. Всі задубіли від страху. «Вклонися, сину, мамі та скажи, що я пішов кармалюкових людей шукати» – і тільки й бачили Габра у селі. З цієї пори місце, де Чорномаз вбив панича Стипами називають.

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Атамана Віктора Анатолійовича, 1963 р.н., освіта середня, українець у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Додаток Р

СТРІВКА

Багато довелося пережити нашому народу від польських панів: знуцання над кріпаками, які день у день важко працювали у панів, вивезення дівчат у Польщу, адже кращих од наших дівок немає ніде, пригноблення простого українського народу, який переживав не найкращі часи...

Втомилися люди, як не старалися вони гуртуватися проти пана, щораз тільки гірше було: то за конем прив'яже, то батогами по спині, а бувало і по стопах. Не бачили іншого виходу, як тікати – тишком-нишком, як на небі виднілися одні зорі, залишали свою домівку й, не оглядаючись, бігли до Слобідки, та були й такі, що боялися, адже ж пан міг їх десь передибати.

Настав такий час, що люди навіть боятися перестали, вирішили помститися проклятому ляху та його оконому за всі їхні муки та й надумали наступне: вночі, як вони повертатимуться з гульок, на темній дорозі, обобіч якої ростуть високі могутні дуби, де земляки змогли б сховатися, перестріти та й налякати до смерті.

Так і сталося. Тільки пана все немає, дивляться, аж щось рухається на горбі: «Се та справді пан, тільки він може так напитися, а оконом навіть за кіньми не встежив. Значить, так судилося йому...».

Підходять ляхи, а на них народ як вистрибне, ті аж попадали. Люди кажуть: «Молись пане, бо гріха не боїмося». Пан як второпав та й почав волати: «Даруйте життя, я вас не покараю, тільки даруйте життя! А як ні, я вас і після смерті дістану!» Та не дивилися на те люди, закололи обох, але похоронили під найвищом дубом, бо не годиться навіть таку собаку залишати при дорозі.

А пан свою обіцянку таки здержав! Вночі, коли простий люд ішов додому, душа мертвого пана довго ще перестрівала їх. Відтоді, ця дорога, яка об'єднує Слобідку та Рихту називається «Стрівкою».

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Погорілець Алли Сидорівни, 1952 р.н., освіта середня, українка у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Додаток С

РІЧКА ЖВАНЧИК

На березі річки один француз чекав на човен, який не приплив. Француз написав на скелі своє прізвище Жван, щоб цей напис побачили моряки.

Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Погорілець Алли Сидорівни, 1952 р.н., освіта середня, українка, у с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

ІЛЛІВСЬКА КИРНИЧКА

Колись дуже давно люди розказують, що на місці, де зараз знаходиться Іллівська кирничка, був дуже гарний панський сад. Одного разу там з'явився Ілля на своїй колісниці, на ньому був блакитний плащ, і він впав з його плечей. І на тому місці, де впав плащ, утворилася цілюща кирничка.

З того часу ту кирничку назвали «Іллівською». І до цього часу другого серпня люди приходять туди по воду, бо та вода цілюща.

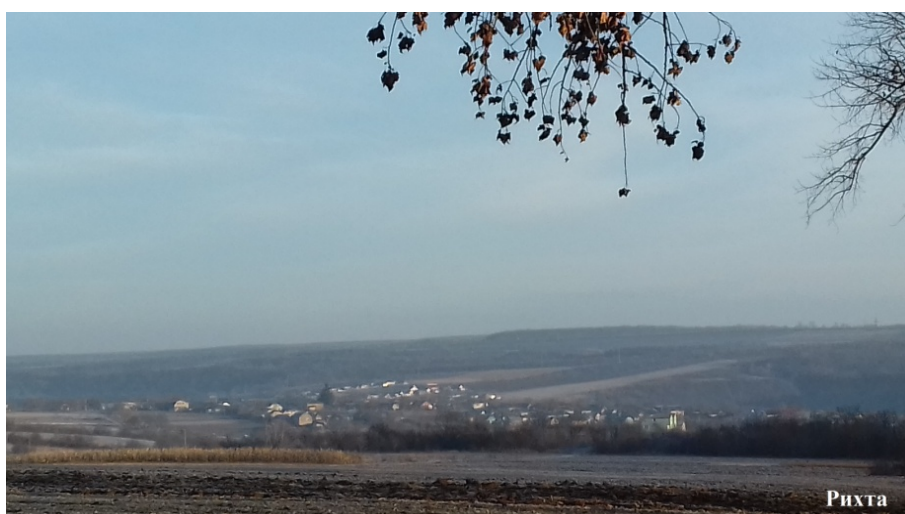
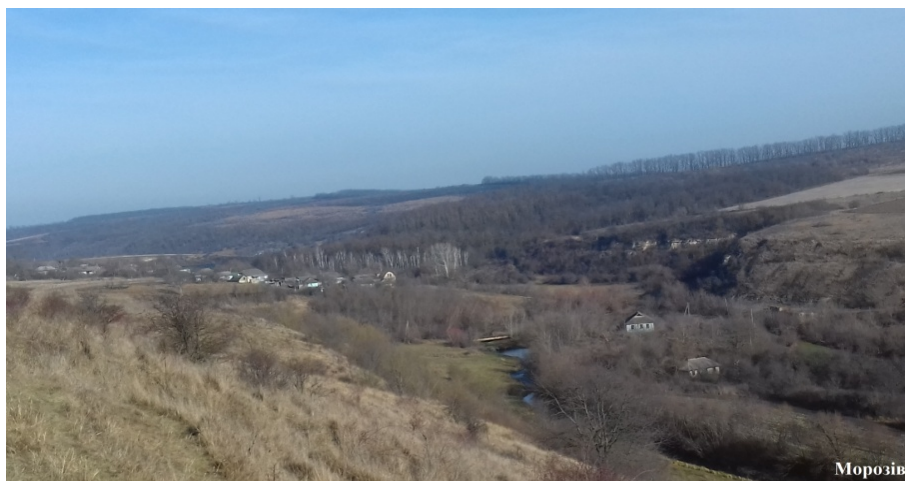
Зап. 12.07.2005 р. Станіславова К. П. від Карцаблук Феодосії Федорівни, 1914 р. н., освіта 3 кл., ланкова, українка у с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – // РФН-НЛЕ К-ПНУ. – Зш. № 115, 2005 р. – С. 44.

Додаток Ф

**СВІТЛИНИ ПРИРОДНИХ ТОПОНІМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ
С. РИХТА ТА С. СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА (РИХТЕЦЬКА)
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.**

(Фото Антоніни СВІРИДИ)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
1. НАРОДНА ТОПОНІМІЧНА ПРОЗА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Стан і перспективи дослідження українського регіонального топонімікону у давніх/сучасних вимірах фольклористики	6
1.2. Методика та організація наукових досліджень народних прозових топонімічних джерел краю	10
2. ЕТИМОЛОГІЯ ТА МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАЛЬНОЇ ТОПОНІМІЧНОЇ ПРОЗИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ РИХТА ТА СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА (РИХТЕЦЬКА) КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.	15
2.1. Історико-мотивна проблема систематизування і тематичного групування топонімічної прози краю	15
2.2. Лінгвогеографічна та лексико-семантична характеристика гідронімії населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька)..	24
3. ВИСНОВКИ	29
4. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
5. СПИСОК РЕСПОНДЕНТІВ	33
6. СПИСОК КОРЕСПОНДЕНТІВ	34
7. ДОДАТКИ	35
7.1. Топонімічний питальник	35
7.2. Мапа Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.	37

7.3. Картосхема розміщення «кутів» с. Рихта та с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.	38
7.4. Словничок топонімікону с. Рихта та с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.	39
7.5. Перелік основних термінів	40
7.6. Топонімна історія с. Рихта та с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. в легендах і переказах	42
7.7. Світлини природних топонімічних об'єктів с. Рихта та с. Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.	55

Наукове видання

НАРОДНІ
ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ
В ЛЕГЕНДАХ І ПЕРЕКАЗАХ
(С. РИХТА, С. СЛОБІДКА
РИХТІВСЬКА (РИХТЕЦЬКА)
НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ)

Укладачі

**Валерій Щегельський,
Антоніна Свирида**

Підписано до друку 09.06.2022 р.

Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 3,48.